

HATODIK SÍP

XI. ÉVFOLYAM

1999/1-4

Tartalom

HOGYVOLT?

Németh István – Penckőfer János:

A Hattyú Menete és a Barátaim a Hangban 4

Kacsur Gusztáv: Hogyvolt?! avagy emlékezés utánérzéses stílusban 6

Füzesi Magda: Egy évtized a Hatodik Sípjal 9

Gortvay Erzsébet: Születésnap köszöntő helyett 10

Zubánics László: Egy évtized emlékei 12

Punykó Mária: Kövek, kavicsok, csigaházak 13

Kádas Katalin: Elidegenedés, esélettség és még sorolhatnám 14

Kádas Katalin: Versek 16

Bagu Balázs: „... hamis felhangok nélkül...” 17

Nagy Zoltán Mihály: Én is fűtam a sípot... 19

Kovácsné Marton Erzsébet: Nyit(ogat)ások 24

Kovács Elemér: Illúzióvesztett nemzedék (Isten kérges tenyerén) 26

Keresztyén Balázs: Egy „halódó” folyóirat éltetése 29

Balla Gyula: Jurij Skrobinec barátunk 32

Benkő György: Mindenre emlékszem, semmire sem emlékszem
(Asszociációk) 34

AGORA

Kovács Miklós: A kárpátaljai magyar politika – avagy meddig
érvényes a politikatudomány 38

Soós Kálmán – Medvecz Andrea: „Akkoriban ez még igen
nagy bűn volt”. Adalékok Magyarország és a
kárpátaljai magyar kisebbség kapcsolatának
alakulásához (1945–1989) 51

Kőszeghy Elemér: Miért éppen Kanada? 57

Szöllősy Tibor: Kisebbség a kisebbségben – avagy fejezet
a (leg) Felső-Tisza-vidék magyarjainak életéből 60

AUDITÓRIUM

Beregszászi Anikó: Nyelvi változók vizsgálata kérdőíves
felmérés alapján 66

Csernicskó István: Vizsgálat a kárpátaljai magyarság
nyelvhasználatáról 78

Botlik József: Idegenforgalom Kárpátalján 1940-ben 82

OLVASÓTEREM

Cséka György: és csend és hó és hoppá [a kárpátaljai irodalom tíz évéről [1989–1999] és „magamról”]	96
Bagu László: szimbionta	99
Penckőfer János: Precopy (Castempoori szövegek kapcsolódásai, avagy gutevát, atubó, sté...)	104
Benkő György: (Leszáll a téli este...)	117
Punykó Mária: Holdbabámulók	118
Edgar Allan Poe: Az árnyék – Példázat (fordította Lengyel Tamás)	122
Nagy Zoltán Mihály: Útszéli történet	124
Füzesi Magda: Stuart Mária utolsó levele, Harkályok esőben	128
Balla Teréz: Dac és barack	129
Zselicki József: (A csóknak nincs joga...)	131
Szöllősy Tibor: Néhány gondolat utószó helyett	132
Kőszeghy Elemér: Hiányzol	135
Finta Éva: Képek, Özönvíz	136
Weinrauch Katalin: Nagyapámra emlékezve	138
Szepesi Attila: Szolyvai csokor	144
Ferenczi Tihamér: Nem tudom, Tompa élű, Ráhül	147
Rákóczi Zsigmond könyörgő éneke	148
Keresztyén Balázs: Rákóczi Zsigmond	149
Czébely Lajos: Szembesülés a múlttal, Szélben az ablaknál	153
Bagu Balázs: Egy szovjet tartalékos katonatiszt visszaemlékezése	154
Fodor Géza: Az út	162

HÁTTÉR ÉS MŰHELY

Vári Fábián László: Forrás és tükör	164
Tóth István: Kovács Vilmos „Holnap is élünk” című regénye megjelenésének körülményeiről	169
Mester Magdolna: Sorsregény öt tételben (Gondolatok Balla László regényciklusáról)	180
Penckőfer János: Részek között tudjak bölcs egészet (Balla D. Károly: Árokszállás)	185
Nagy Zoltán Mihály: A szó melege	190
Bagu Géza: Lear – a tragikus hős (Úton a Semmibe)	193
HATODIK SÍP REPERTÓRIUM	197

Fotók: Zátanyi Tibor

TÁMOGATÓINK Nemzeti Kulturális Alap, Illyés Közalapítvány

HATODIK SÍP megjelenik évente négyszer. Szerkesztik: Penckőfer János, Fodor Géza, Kisantal Gyula, Németh István. Kiadja a Hatodik Síp Alapítvány az Új Mandátum Könyvkiadó közreműködésével. Lapterv: Fekete Valér. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 1134 Budapest, Kassák Lajos u. 9. I/1. Telefon/fax: 349-9684, 359-6338. Felelős kiadó Németh István. Nyomás: Főnix Kft. Felelős vezető Soskóné Müller Judith. Szerkesztőség címe Kárpátalján: 90200 Beregszász, Tamás Mihály u. 5. Telefon: (00) 380 3141 249-36
HU ISSN 0865-1590 , ISBN 963 8294 59 0

Nyelvi változók vizsgálata kérdőíves felmérés alapján

A magyar nyelvtudományban nagy hagyományai vannak a magyar és más nyelvek egymásra hatása kutatásának. Gondoljunk például az olyan klasszikus művekre, mint Melich (1910), Kniezsa (1955), Kiss (1976), Országh (1977), Bakos (1982) stb. Amint azt az említett művek is igazolják, egészen az 1990-es évekig a magyar kontaktológiai kutatások gyakorlatilag csupán a magyar nyelv *lexikai kölcsönzéseit*, vagy a közkezdvelt terminológia szerint *jövevényszavait* vizsgálták, maga a kétnyelvűség, mint a kölcsönzés egyik lehetséges közvetítője, nem túlzottan foglalkoztatta a magyar nyelvészeket.

Az 1990-es években megindult kétnyelvűségi kutatások kiszélesítették a kutatás irányvonalát, a szókölcönzés mellett többek között a jelentéskölcsönzés, a kódváltás, a nyelvkörnyezettani tényezők felmérése stb. irányába. Ám mindmáig nem fordítottak kellő figyelmet a kutatók arra, hogy a magyarpárú kétnyelvűsége *általánosan* jellemző, hogy a kontaktusban részt vevő másik nyelv mind genetikailag, mind tipológiailag távol áll a magyar nyelvtől, és ennek milyen következményei vannak a kétnyelvűek magyar és másodnyelvi nyelvhasználatára. Ennek megfelelően meglehetősen kevés utalást találunk erre a magyar vonatkozású kétnyelvűségi irodalomban. Ilyen, az érintke-

ző nyelvek genetikai és tipológiai eltéréseiből eredő kontaktushatás lehet például az analitikus szerkesztésmód terjedése a szintetikusokkal szemben. A magyar ugyanis, mint agglutináló nyelv, elsősorban szintetikus, az indoeurópai kontaktusnyelvei ezzel szemben – mint jellemzően flektáló nyelvek – inkább az analitikus szerkesztésmódokat részesítik előnyben. Ez azt jelenti, hogy bizonyos fogalmakat a magyar általában összetétellel vagy képzett szóval, az indoeurópai nyelvek viszont rendszerint analitikus szerkezettel, azaz szókapcsolattal fejeznek ki.

Az alábbiakban a széttagoló tendencia kérdéséhez próbálunk némi adalékot szolgáltatni egy empirikus szociolingvisztikai felmérés adatai alapján. Az analitikus szerkezetek apropóján arra is rá kívánunk világítani, hogy egy ilyen, látszólag egyszerű kérdés vizsgálatánál is, mennyi tényezőt kell figyelembe venni ahhoz, hogy bármilyen következtetést is megfogalmazzunk egy nyelvi jelenségről.

A szociolingvisztika azt vallja, hogy a nyelvet csak működése közben lehet és érdemes vizsgálni, nem a nyelvész intuícióira, megérzéseire, hanem valós beszélők nyelvi produktumára alapozva. A módszer lényege, hogy a nyelvész elsőként pontosan meghatározza vizsgálatát tárgyát, azt, hogy mit kíván kutatni. Ezután rögzíti a jelenséggel kapcsolatos hipotéziseit, amelyeket

a vizsgálat eredményei vagy megerősítenek, vagy megcáfolnak, azaz tulajdonképpen megfogalmazza a vizsgálat célját. Végül a kutatni kívánt probléma jellegétől függően kiválasztja azt az eljárást, amely a leginkább alkalmasnak tűnik a jelenség vizsgálatára. Mindhárom mozzanathoz szükséges, hogy a kutató ismerje azokat a munkákat, amelyek korábban e kérdéskörben születtek. Ez ugyanis segíti a kutatót abban, hogy pontosabban meghatározza a kutatás tárgyát és célját.

Magyar kétnyelvű anyagon elsőként Kontra Miklós (1990) vetette fel, hogy „Az agglutináló magyar és az analitikus angol nyelv szerkezeti különbségei alapján föltehető, hogy az amerikai magyarok (és a magyart idegen nyelvként beszélő angolajkúak) időnként több személyes névmást használnak, mint a SM (sztenderd magyar – B. A.) beszélők” (1990: 82). Bartha Csilla kandidátusi értekezésében (1993) azt állítja, hogy az analitikus formák térnyerése a szintetikusakkal szemben az emigráns nyelvekre jellemző vonás (1995: 45), és ez a strukturális nyelvvesztés egyik jele (1993: 137). Bartha – Kontrára (1990) hivatkozva – a fölösleges névmások használatát és a *-hat/-het* képző segédigékkel való helyettesítését tárgyalja itt. Lanstyák István is említést tesz disszertációjában (1993) az analitikus szerkezetekről, illetve a *széttagoló tendenciáról*, kiemelve, hogy „A széttagolódási tendencia nemcsak interferenciaként, a parole síkján jelentkezik, hanem a kontaktusváltozatok nyelvi fejlődését is befolyásolja” (1993: 89). Az említett munkák mindegyikére jellemző, hogy szinte csak az említés szintjén foglalkoznak a jelenséggel, jobb esetben egy-két példa erejéig térnek ki rá. Lanstyák István és Szabó Mihály Gizel-

la *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség* című könyve (1997) az egyetlen olyan munka, amely részletesebben tárgyalja a széttagoló tendenciát, illetve az analitikus szerkezeteket a szintetikusokkal szemben, s amely empirikus módszereket alkalmazva kétnyelvű szlovákiai és egy nyelvű magyarországi magyar iskolások nyelvhasználatát veti össze. Szintén mind egyik szerzőnél közös, hogy úgy említik a széttagoló tendenciát, mint a kétnyelvűséggel, vagy legalábbis valamilyen fokú és jellegű nyelvi kontaktussal összefüggő jelenséget. Lanstyák és Szabó Mihály például kiemeli, hogy „a széttagoló tendencia érvényesülése köz tudomásúan a kétnyelvűségi helyzetre jellemző” (1997: 78). A kárpátaljai magyar nyelv művelő irodalom is kontaktushatásként tárgyalja az analitikus szerkesztésmódot (Kótyuk, 1991: 69, 1995: 11). Az analitikus szerkesztésmód vizsgálatát indokolja az is, hogy több nyelvész véleménye szerint a magyar nyelvben gyakoriak az analitizáló nyelvi változások. A Nyelv művelő kézikönyv szerint például terjed a ható igék körülírással való kifejezése (I:841). „Terjedőben vannak nyelvünkben a szintén analitikus jellegű, ún. „terpeszkedő kifejezések” – olvashatjuk továbbá Herman József és Imre Samu tanulmányában (1987: 524). Szathmári István az analitikus formák térnyeréséről is szólt a magyar nyelvészek IV. nemzetközi kongresszusán (vö. 1988: 40–41). Egyik legújabb írásában pedig mint a mai magyar nyelvre jellemző, terjedőben lévő jelenséget említi az analitikus vonásokat (Szathmári, 1997: 135). A magyar nyelv Kárpát-medencei története folyamán indoeurópai analitikus nyelvekkel érintkezik közvetlenül, ami azzal is jár, hogy a sztenderd nyelvváltozatban is hat és

hatott a széttagoló tendencia (vö. Kossa 1978: 5-6; Herman-Imre, 1987: 524, Szathmári 1988: 40-41 stb.), sőt vannak olyan analitikus szerkezetek is nyelvünkben, amelyek belső fejleménynek tekinthetők (vö. NyKk. I: 1247).

Röviden összefoglalva a szakirodalomban foglaltakat: a magyar nyelvben terjedőben van az analitikus szerkesztésmód, mégpedig jellemzően a más, elsősorban indoeurópai nyelvekkel való érintkezés hatására, sőt belső fejleménynek tekinthető analitikus szerkezetek létrejöttére is van példánk.

Ez nagy segítségünkre van vizsgálatunk tárgyának meghatározásában: kutatásunk tárgya a szakirodalomban olvasottak ellenőrzése a valós nyelvhasználati tények alapján. Vagyis azt kívánjuk megvizsgálni, hogy:

1. valóban gyakran fordulnak-e elő analitikus szerkezetek a magyar nyelvhasználatban;
2. valóban hatással van-e a nyelvi kontaktus az analitikus szerkezetek terjedésére.

A kutatás tárgyának meghatározása után megfogalmazhatjuk hipotéziseinket is:

1. mivel a szakirodalom szerint az analitikus szerkesztésmód terjedése valamilyen jellegű és fokú nyelvi kapcsolatok következménye, feltételezzük, hogy egy a kétnyelvűség körülményei között élő magyar nyelvcsoporthban (esetünkben a kárpátaljai magyar közösségben), amelynek nyelvváltozatai mindennapi közvetlen kontaktusban vannak egy indoeurópai nyelvvel, számottevően gyakrabban fordulnak elő analitikus szerkezetek, mint a magyarországi nyelvváltozatokban, ahol az indoeurópai nyelvekkel való

kontaktus közvetett és kevésbé érzéketlen hatását, mint kisebbségi körülmények között;

2. szintén a szakirodalom alapján feltételezzük azt is, hogy a magyarországi nyelvhasználatban is számottevő arányban kimutatható lesz az analitikus szerkezetek előfordulása;
3. mivel az ismertetett munkák egy része mint terjedőben lévő jelenséget említi az analitikus szerkezeteket, feltételeztük, hogy egy folyamatban lévő nyelvi változással állunk szemben.

Mivel hipotéziseinket valós nyelvhasználatból eredő empirikus adatokkal kívánjuk ellenőrizni, valódi beszélők valódi nyelvi produkciójára van szükségünk az elemzéshez. Az élő nyelvhasználatot ma már nem lehetetlen vizsgálni. Ehhez kétségkívül a legmegfelelőbb eszköz a magnetofonfelvételek készítése: valódi beszélők valódi nyelvhasználatának rögzítése és elemzése (vö. pl. Labov 1979: 381). Nem könnyű azonban eldönteni, milyen terjedelmű és kiktől származó felvételre van szükségünk ahhoz, hogy következtetéseket vonhassunk le a vizsgált jelenségről. Továbbá az sem biztos, hogy több órányi rögzített beszélgetésben előfordul az általunk vizsgálni kívánt jelenség, hisz spontán beszédben nehéz befolyásolni egy-egy nyelvi jelenség gyakori előfordulását, ha pedig mégis ezt tesszük, első vizsgálati kérdésünkre eleve nem adhatunk választ. Ezért ezt a sok esetben célszerű módszert jelen esetben el kell vetnünk. Hasonló problémák merülnek fel különböző írott nyelvi forrásokkal (pl. sajtó, szépirodalom stb.) kapcsolatban is. Említett problémáink kiküszöbölhetőek viszont, ha a nyelvhasználat kísérletes vizsgálatát, az eli-

citációt választjuk módszerünkül. A módszer lényege, hogy révén olyan, a valós nyelvhasználatból származó adatokat szerezhetünk, amelyekhez másképp nem tudunk hozzájutni, mégpedig megfelelően összeállított *nyelvhasználati kérdőív* segítségével (vö. pl. Kontara 1990). A nyelvhasználati kérdőívet laikus (tehát nem nyelvész) beszélőkkel kitöltve adatokat szerezhetünk az általunk vizsgált nyelvi jelenségről. A kérdőíves vizsgálat egy másik szempontból is célszerű módszer: segítségével minden megkérdezett beszélőtől *azonos mennyiségű és minőségű, összehasonlítható, és statisztikailag feldolgozható* adat nyerhető. A statisztikai feldolgozhatóság pedig a modern nyelvészetben olyan kíváncsi, amelynek (főként ha egy-egy jelenség gyakoriságának mértékéről is meg szeretnénk tudni valamit) illik megfelelni. A statisztikai feldolgozáshoz pedig ma már számítógépes programokat használnak a nyelvészek. A vizsgálat során nyert adatok szakszerű és gyors rögzítésére készült például a Medit programcsomag, a statisztikai feldolgozásra pedig a MiniStat (Vargha, 1996; 1998).

A kérdőív a nyelvi adatok megfelelő rögzítése mellett lehetővé teszi azt is, hogy megállapításaink a lehető legpontosabbak legyenek. Olyan adatokat is megtudhatunk például az adatközlőkről általa, amelyeket kitűnően használhatunk eredményeink értékelésekor. Egyik hipotézisünk az volt pl., hogy vizsgálatunk tárgya nyelvi változásban vesz részt. A nyelvi változásokat alapvetően két módszerrel szokás vizsgálni: az ún. valóságosidő-vizsgálattal és látszólagosidő-vizsgálattal. Az előbbi módszer lényege, hogy a kutató a változást a történetes folyamatában vizsgálja, azaz egy időpontban adatokat gyűjt a közösségben

vizsgálata tárgyáról, majd évek múltán megismétli ezt a vizsgálatot, és felméri, változott-e a közösség beszéde az eltelt évek alatt. A másik módszer a lejátszódás ideje alatt próbálja vizsgálni a változást, mégpedig úgy, hogy a nyelvész a közösségben idős, középkorú és fiatal adatközlők nyelvhasználatát hasonlítja össze, s ha jelentős különbség van a különböző generációk között egyes nyelvi jelenségek vizsgálatában, akkor feltételezi, hogy folyamatban lévő nyelvi változás zajlik. Ha például a jelenséget az időseknek csak kis százaléka, a középkorúaknak kb. fele, a fiataloknak pedig döntő hányada használja, akkor feltehető, hogy terjedőben lévő jelenségről van szó (vö. Trudgill, 1997). A nyelvi változások vizsgálatának alapegysége a nyelvi változó fogalma. A nyelvi változó olyan nyelvi egység, amelynek több nyelvi megvalósulási formája van (Wardhaugh, 1995: 122, Kiss, 1996: 62). A nyelvi változó megvalósulási formáit az adott változó változatainak nevezzük. Nyelvi változók minden nyelvi szinten előfordulnak. A változatok előfordulása általában valamilyen szociológiai tényezőtől (pl. a beszélő kora, neme, iskolázottsága, lakóhelye stb.) és/vagy nyelvi tényezőktől függ. Az analitikus szerkezetek is nyelvi változót alkotnak: ugyanaz a fogalom kifejezhető szintetikus szerkezettel (pl. összetétellel vagy képzett szóval – ez a változó egyik változata) és analitikus szerkezettel (pl. két vagy több szóból álló szókapcsolattal – ez a változó másik változata).

A kérdőív segítségével adatokat nyerhetünk a kérdőívet kitöltő személyek szociológiai jellemzőiről: koráról, neméről, iskolai végzettségéről stb.

Miután meghatároztuk vizsgálatunk tárgyát, célját, megfogalmaztuk hipo-

téziseinket és kiválasztottuk a módszert, hozzáláthatunk a vizsgálati alanyok kiválasztásához. Felmerül pl. a kérdés: hány adatközlőt kell megkérdeznünk? A modern szociolingvisztika egyik kiemelkedő egyénisége, Sankoff azt írja, hogy „A szakirodalom és saját tapasztalataink szerint is, még nagyon bonyolult s rétegzett beszélőközösségeknél is elegendő mintegy 150 személyből kiindulni. (...) Fontos azonban, hogy a mintavétel jó legyen” (1974: 22). Ebben a vizsgálatban összesen 251 adatközlőt kérdeztünk meg. Hipotézisünkéből kiindulva azonban két közösségben kell adatokat gyűjtenünk, az adatközlőket is két csoportból választottuk (144-et Kárpátaljáról, 107-et Magyarországról). Felmerül a mintaválasztás módja is. A legjobb minta a reprezentatív, amely a lehető legpontosabban képviseli az adott közösség egyes alcsoportjait. Ehhez azonban szükség van szociológiai alap kutatásokra, amelyek a kárpátaljai magyar közösség vonatkozásában nem állnak rendelkezésünkre. Ismert még a véletlenszerű minta, amelynél a közösség minden egyes tagjának azonos esélye van arra, hogy részt vegyen a vizsgálatban. A mi céljainknak és körülményeinknek a leginkább az értelmezett minta felel meg, amelybe a kutató bizonyos előre megfogalmazott szempontok szerint válogatja az adatközlőket (vö. Wardhaugh, 1995: 133). Az értelmezett mintavételhez meg kell határoznunk azokat a szempontokat, amelyeket figyelembe kívánunk venni a nyelvi adatok elemzésénél. A legalapvetőbb szociológiai tényezők, amelyeket célszerű figyelembe venni, a kor, a nem, az iskolai végzettség és a lakhely.

Miután kész a kérdőív, megvannak az értelmezett minta kiválasztásához szükséges szempontjaink, hozzálátha-

tunk az adatok összegyűjtéséhez, azaz a terepmunkához.

Az itt feldolgozásra kerülő adatokat egy 1996 nyarán végzett *kérdőíves* szociolingvisztikai vizsgálat során nyertük, melynek célja a Kárpát-medence magyar kisebbségei kétnyelvűségének feltérképezése (vö. Kontra, 1996). A kutatás céljaira a Lanstyák István, Kontra Miklós és Cserniczkó István által összeállított *Nyelvhasználati kérdőív*-et értelmezett minta alapján kiválasztott 144 felnőtt, magát magyarnak valló, kor, nem és iskolai végzettség szerint rétegzett adatközlő töltötte ki négy településtípusban (magyar többségű falu és város, illetve magyar kisebbségű falu és város) Kárpátalján. Az egynyelvűek és kétnyelvűek nyelvhasználatára közötti különbségek megragadása érdekében Magyarországon hasonló szempontok alapján 107 adatközlő töltötte ki ugyanazt a kérdőívet, illetve Szlovákia, Románia, Jugoszlávia, Szlovénia és Ausztria magyar lakta településein szintén kikérdezésre került. Ez lehetővé teszi, hogy a kutatás egy későbbi fázisában összevethetőek legyenek az egyes országokban nyert adatok egyrészt egymással, másrészt a magyarországi kontrollcsoportban nyert eredményekkel. A terepmunkás a kárpátaljai és magyarországi munka során egyaránt helybéli, az adott nyelvváltozatot ismerő és beszélő személy volt, amivel eleget tettünk Poplack (1993: 260) azon módszertani feltételeinek, melyek szerint a kétnyelvű közösségek vizsgálatában elengedhetetlen, hogy az adatokat olyan terepmunkások gyűjtsék, akik a megfigyelt közösség tagjai, s akiket annak is tartanak az adatközlők, illetve a terepmunkás nyelvi repertoárjába bele kell tartozniuk a vizsgált formának is. A vizsgálat során nyert adatokat a *Medit* nevű adatrögzítő program

segítségével számítógépbe vittük, majd a *MiniStat* nevű statisztikai adatfeldolgozó programmal elemeztük.

A kérdőívben hat kérdéssel vizsgáltuk a széttagoló tendenciát, háromféle feladattípusban:

MV = *mondatválasztás*, ahol két megadott mondat közül kellett az adatközlőnek *kiválasztania* azt, amelyiket *természetesebbnek* érzi;

MJ = *mondatjavítás*, ahol egy megadott mondatról azt kellett *el-döntenie* az adatközlőnek, *jónak*

tartja-e a mondatot, és ha nem tartja jónak, szerinte *hogyan lenne jobb*;

MK = *mondat-kiegészítés*, ahol hiányos mondatokat kellett *kiegészíteni* előre megadott két lehetőség közül az egyikkel, azzal, amelyik az adatközlő szerint *jobban beleillik* a mondatba.

Az (1)-ben és (2)-ben *összetétel*, a (3)-ban és (4)-ben *származékszó* áll az analitikus szerkezettel szemben. A (5)-ben és a (6)-ban a *-hat/-het* segédigékkel való helyettesítést vizsgáltuk.

1. táblázat. Analitikus szerkezetek szemben a szintetikusokkal

MJ – Jónak tartja-e a következő mondatokat?

- (a) Jónak tartom (b) Jobb így:

(1) Nem tudom, hogy a banki számláján mennyi pénz van.

Standard: *bankszámláján*, nem standard: *banki számláján*.

(6) Ha szellőztetni akarok, így kérek engedélyt: Ki tudom nyitni az ablakot?

Standard: *kinyithatom*, nem standard: *ki tudom nyitni*.

MV – Az alábbi mondatok közül karikázza be az egyiket, azt, amelyiket természetesebbnek érzi.

- (3) (a) Unom már ezt a sok buszozást.
 (b) Unom már ezt a sok utazást busszal.

Standard: *buszozást*, nem standard: *utazást busszal*.

- (5) (a) Tanító néni, fáj a fejem. Kimehetek?
 (b) Tanító néni, fáj a fejem. Ki tudok menni?

Standard: *kimehetek*, nem standard: *ki tudok menni*.

MK – Karikázza be az (a)-t vagy a (b)-t aszerint, hogy melyik illik bele jobban a mondatba!

- (2) A repülőgépek megsértették Svájc ...
 (a) légterét (b) légi terét

Standard: *légterét*, nem standard: *légi terét*.

- (4) A tükör előtt hosszan ...
 (a) szépítkezett (b) szépítette magát

Standard: *szépítkezett*, nem standard: *szépítette magát*.

		Kárpátalja (N = 144)		Magyarország (N = 107)		p<
		N	%	N	%	
(1)	(a) bankszámláján	37	25,9	39	36,4	
	(b) banki számláján	106	74,1	68	63,6	-
(2)	(a) légtérét	71	49,3	97	90,7	
	(b) légi terét	73	50,7	10	9,3	0,01
(3)	(a) buszozást	89	62,2	86	80,4	
	(b) utazást busszal	54	37,8	21	19,6	0,01
(4)	(a) szépítkezett	91	63,2	84	80,0	
	(b) szépítette magát	53	36,8	21	20,0	0,01
(5)	(a) kimehetek	136	94,4	104	97,2	
	(b) ki tudok menni 8	5,6	3	2,8	*	
(6)	(a) kinyithatom	123	85,4	87	81,3	
	(b) ki tudom nyitni	21	14,6	20	18,7	-
A standard válaszok átlaga		547	63,4	497	77,6	0,05

A pusztá adatok mellett össze is kell hasonlítanunk a kárpátaljai és magyarországi mintában nyert adatokat. Az összehasonlításnál csak a statisztikailag szignifikáns, azaz minden kétséget kizáróan jelentős eltéréseket vesszük figyelembe. Ehhez statisztikai próbát, mégpedig a khi-négyzet-próbát alkalmazzuk. Csak azokat az eltéréseket vesszük figyelembe, amelyek a khi-négyzet-próba (χ^2) alapján $p < 0,01$ vagy $p < 0,05$ szinten szignifikáns. Ha egy összefüggés (a) $p < 0,01$ vagy (b) $p < 0,05$ szinten szignifikáns, azt jelenti, hogy (a) 1% vagy (b) 5% az esélye annak, hogy az összefüggés a véletlen műve, illetve (a) 99%-os vagy (b) 5%-os bizonyossággal állíthatjuk, hogy a két minta közötti eltérés a hipotézisünkben megfogalmazott tény, vagyis a kontaktusnyelv hatására vezethető vissza.

A vizsgált hat nyelvi változó közül a (6)-ban Kárpátalján volt magasabb a magyar nyelvészeti és nyelvművelő hagyomány szerint standard válasznak tekintett szintetikus szerkezetek aránya (ám ez a különbség nem szignifikáns), a többenél Magyarorszá-

gon, az (5) és (1) kivételével $p < 0,01$ szinten. Az (5)-nél kétséges a khi-négyzet-próba alkalmazása, így itt nem tudunk szignifikancia-szintet kimutatni, az (1)-es változónál mért eltérés pedig nem szignifikáns. A két minta átlagának összehasonlításában szintén Magyarországon magasabb a standard változatok előfordulásának átlaga; a két minta közötti eltérés $p < 0,05$ szinten szignifikáns.

Érdeemes megfigyelni, hogy amikor összetett szó áll az analitikus szerkezettel szemben (1 és 2), Kárpátalján alacsonyabb a standard változat előfordulási aránya, mint amikor származékszó (3 és 4) vagy *-hat/-het* képzős ige (5 és 6), ami érthető, ha elfogadjuk, hogy a származékszók zártabb rendszert alkotnak, mint az összetett szavak (vö. Lanstyák–Szabó-mihály, 1997: 78). Ez az összefüggés a magyarországi mintában azonban nem érvényes. Ha aszerint állítjuk párba a vizsgált változókat, hogy milyen jellegű szerkezet áll szemben az analitikus változattal, ill. milyen feladattípussal vizsgáltuk a jelenséget, akkor a következő eredményt kapjuk (2. táblázat).

2. táblázat. A feladattípusok hatása az eredményekre

	A mondat sorszáma	A standard válaszok aránya (%)	Feladattípus	A mondat sorszáma	A standard válaszok aránya (%)	Feladattípus
	Kárpátalja			Magyarország		
Összetétel	(1)	25,9	MJ	(1)	36,4	MJ
	(2)	49,3	MK	(2)	90,7	MK1
Származékszó	(3)	62,2	MJ	(3)	80,4	MJ
	(4)	63,2	MV	(4)	80,0	MV
-hat/-het	(5)	94,4	MK	(5)	97,2	MK1
	(6)	85,4	MV	(6)	81,3	MV

Figyelemre méltó, hogy az MJ feladattípusban, azaz amikor produktív feladatról van szó, mindkét mintában *alacsonyabb* a standard változatok aránya, mint amikor választásos feladattal kellett megbirkózniuk az adatközlőknek, vagyis amikor választaniuk kellett két felkínált lehetőség közül. Ez valószínűleg arra enged következtetni, hogy a feladattípus jellege befolyásolhatja a vizsgálat eredményeit.

Most pedig vizsgáljuk meg, hogyan korrelálnak a vizsgált függő változók az értelmezett mintavétel-nél felvett független szociológiai változókkal.

A *nem*, mint független változó, Kárpátalján nem befolyásolta az eredményeket. Magyarországon a (4)-es, (5)-ös és (6)-os számú változóknál mutatkozott statisztikailag $p < 0,05$ szinten szignifikáns összefüggés az adatközlők neme és nyelvi választása között. Mindhárom esetben a nőknél fordultak elő gyakrabban a standard válaszok.

Az adatközlők korcsoportja Kárpátalján mindössze a (3) sz. változó-

nál befolyásolta az eredményeket ($p < 0,01$ szinten). A fiatal korcsoportban volt a legmagasabb a standard válaszok aránya, majd a középső korcsoport következik, és a legidősebbek voltak a legkevésbé standardok. Magyarországon egyáltalán nem mutatott szignifikáns korrelációt a nyelvi produkcióval.

Az adatközlők iskolázottsága Magyarországon egyetlen változónál, a (4)-esnél befolyásolta az eredményeket, ahol a felső végzettségűek szignifikánsan több standard választ adtak, mint az alacsony végzettségűek. Az összefüggés $p < 0,05$ szinten jelentős. A kárpátaljai almintában az (5)-ös kivételével, minden változónál ($p < 0,01$ szinten) szignifikáns módon, szintén a felső végzettségűeknél fordult elő gyakrabban a szintetikus változat.

Az adatközlő lakhelyét mint független változót csak Kárpátalján vettük figyelembe az elemzésnél, mégpedig kettős bontásban: vizsgáltuk, befolyásolja-e az adatokat az, hogy (a) faluban vagy városban, ill. (b) magyar többségű vagy magyar ki-

sebbségű településen él-e az adatközlő. A (2)-es változónál $p < 0,01$ szintű szignifikancia mellett a városi adatközlők voltak standardabbak. A (2)-es és (4)-es változónál szintén $p < 0,01$ szinten, szignifikáns módon a magyar többségű településeken élőknél fordult elő magasabb arányban a szintetikus változatok aránya.

Miután elvégeztük az eltervezett elemzéseket, várjunk egy kicsit még a hipotézisek ellenőrzésével! Az 1. táblázatból is kitűnik, hogy az egyes változó példányok viselkedése eltérő: egyes változónál magasabb, másoknál alacsonyabb a standard választások előfordulási gyakorisága. Viz-

sgáljuk meg, következtetések-e az adatközlők választásukban, azaz, ha valaki az egyik feladatban a nem standard analitikus szerkezetet részesítette előnyben, vajon a többiben is hasonló módon jár-e el. Mivel azonban korábban kimutattuk, hogy a feladattípus jellege hatással van az adatközlők válaszára, csak az azonos típusú feladatokkal vizsgált változónál végezhetjük el ezt a vizsgálatot. Próbaképpen mi az egyformán MK feladattípussal vizsgált (2)-es és (4)-es korreláltatását végezzük el (vö. 1. keresztábra) a kárpátaljai alminta vonatkozásában.

1. sz. keresztábra.

Statisztikai modul: Nominális változók
kapcsolatvizsgálata

Beolvasott esetek száma 144
Érvényes esetek száma 144
Kétdimenziós gyakorisági táblázat: 'K-603' (31) &
'K-613' (41)

K-603 'K-613' szerinti csoportok
csoport. szépíti magát szépítkezik TOTAL

légi terét 40 33 | 73
légterét 13 58 | 71

TOTAL 53 91 | 144
Oszlopösszegek szerinti százalékok
csoport. szépíti magát szépítkezik TOTAL

légi terét 75.5 36.3 | 50.7
légterét 24.5 63.7 | 49.3

TOTAL 100.0 100.0 | 100.0
Kapcsolati mutatók

A keresztábrából látszik, hogy azok 63,7%-a, akik a *szépítkeziket* választották, tartják magukat választásukhoz és a másik változónál is a szintetikus *légterét* változatot vá-

lasztották. Azoknak pedig, akik a *szépíti magát* változatot választották, 75,5%-a az analitikus *légi terét* változatot részesítette előnyben. Vagyis a (4)-es változónál standard vá-

laszt adott adatközlők egyharmada, a nem standard választ adóknak pedig egynegyede, a (2)-es változónál korábbi választásával ellenkező választ adott. Ez számunkra azzal a tanulsággal jár, hogy az egyik nyelvi változó változatai közötti választás alapján nem jósolható meg egyértelműen a hasonló típusú másik változóval szembeni viszonyulás.

Most pedig lássunk hozzá hipotéziseinknek a fenti adatok alapján történő ellenőrzéséhez.

Első hipotézisünk szerint Kárpátalján magasabbnak kellene lennie az analitikus szerkezetek előfordulásának, mint Magyarországon. A vizsgált hat változó közül ötnél hipotézisünk beigazolódtott. A két minta közötti eltérés szignifikáns.

A második hipotézis szerint Magyarországon is magasnak kell lennie az analitikus szerkezetek előfordulásának. Az (1)-es változónál valóban magas (63,6%-os) volt az analitikus szerkezetek aránya, ám továbbbi három változónál (3, 4, 6) 20% körüli, egy változónál (2) 10% körüli, egynél pedig elenyésző (2,8%) volt ez az arány. Hipotézisünket tehát az adatok nem támasztják alá.

Harmadik feltevésünk szerint az analitikus szerkezetek terjedése folyamatban lévő nyelvi változás. A nyelvi változás vizsgálatára a látszólagosidő-vizsgálat módszerét választva megvizsgáltuk, van-e összefüggés az adatközlők kora és az analitikus szerkezetek előfordulása között, ám mindössze egy változónál találtunk ilyen összefüggést, és az is ellenkező eredményt mutatott: várakozásainkkal ellentétben a fiatal generációba tartozóknál fordultak elő a legkisebb, a legidősebbeknél pedig a legmagasabb arányban az analitikus

szerkezetek. Hipotézisünket tehát a látszólagosidő-vizsgálat módszerével nem tudtuk igazolni. Nem sokkal jutottunk közelebb a vizsgált nyelvi változó használati szabályainak megértéséhez más szociológiai változók segítségével sem. Csak annyit állapíthatunk meg, hogy Magyarországon a vizsgált szociológiai változók közül az adatközlők neme van hatással a változó változatainak előfordulására, Kárpátalján pedig az adatközlő iskolázottsága befolyásolja döntően a változatok közötti választást. A vizsgált változó típus tehát korlátozott társadalmi rétegződést mutat. Ennek ismeretében felmerülhet, hogy bár az alkalmazott látszólagosidő-vizsgálattal nem sikerült igazolni a nyelvi változás tényét, elképzelhető, hogy a nyelvi változás kezdeti szakaszában lévő változót vizsgáltunk, azaz a változás az észrevétlen változás periódusában van. A modern szociolingvisztikában ugyanis a nyelvi változásoknak két periódusa ismert: az észrevétlen és a felismert változás. Az észrevétlen változás azoknak a nyelvi változásoknak a neve, amelyek a közösség számára észrevétlenül zajlanak, a változás a kezdeti szakaszban van. A felismert változások tudatos szinten zajlanak, azaz a beszélők tudatában vannak, hogy változás zajlik. A nyelvi változásokhoz hasonlóan a változásban résztvevő változókat is osztályozhatjuk. Az észrevétlen változás periódusában a változásban résztvevő változót indikátornak nevezzük. Az indikátorok a nyelvi változások kialakulásának korai szakaszát jelentik, társadalmi rétegződést mutatnak, de stilisztikai rétegződést nem. Szintén az észrevétlen változás periódusára jellemző a marker. A marker olyan nyelvi válto-

zó, amely indikátorból alakult ki, társadalmi és stílusrétegződést mutat. A sztereotípiát a felismert változás szakaszára jellemző. Olyan változó, amely markerből alakult ki, társadalmi és stílusrétegződést mutat, a beszélők tudatosan figyelnek rá, véleményük van róla (vö. Trudgill, 1997). Mindennek ismeretében további vizsgálatok hivatottak tisztázni, hogy ebben az esetben beszélhetünk-e észrevétlen nyelvi változásról, s az analitikus szerkezetek indikátorának tekinthetők-e.

A hipotézisek ellenőrzése után lássuk, milyen választ adhatunk a vizsgálat kezdetén megfogalmazott kérdéseinkre. Egyik kérdésünk az volt, valóban befolyásolják-e a nyelvi kontaktusok az analitikus szerkezetek előfordulását. Erre a vizsgálati kérdésre az 1. hipotézisünk beigazolódásával pozitív választ adhatunk: a nyelvek érintkezése valóban kedvez az analitikus szerkesztésmódnak. Másik kérdésünk az volt, hogy a szakirodalomban foglaltak szerint, valóban gyakori-e az analitikus szerkesztésmód a mai magyar nyelvhasználatban. Erre a kérdésünkre nem tudunk egyértelmű választ adni: a kárpátaljai almintában gyakori volt egyes analitikus szerkezetek előfordulása, másoké ritkább, de mindössze az (1)-es változónál haladta meg jelentősen a szintetikus változatok arányát az analitikusoké. Magyarországon ellenben csak egy változónál volt viszonylag magas a nem standard válaszok aránya. Ezek az adatok inkább cáfolják, mintsem megerősítik a szakirodalom állításait, bár a függőben hagyott harmadik hipotézisünk arra utal, hogy ezt a kérdést további vizsgálatokkal, például egy néhány év múlva elvégzendő valóságosidő-vizsgálattal válaszolhatjuk meg.

IRODALOM

- Bakos Ferenc: *A magyar szókészlet román eleminek története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
- Bartha Csilla: *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Kandidátusi értekezés. Budapest, kézirat, 1993.
- Bartha Csilla: Social and linguistic characteristics of immigrant language shift: The case of Hungarian in Detroit. *Acta Linguistica Hungarica*, 1995/1996, Vol. 43 (3-4), 405-431.
- Grétsy László és Kovalovszky Miklós (főszerk.): *Nyelvművelő kézikönyv. Első kötet, A-K*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983. (Második, változatlan kiadás).
- Herman József-Imre Samu: Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. *Magyar Tudomány* 1987/7., 513-531.
- Kálmán Béla: Analitikus és szintetikus fejlődés a magyar nyelvtörténetében. *Magyar Nyelv*, 1987, 83, 461-466.
- Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.
- Kiss Lajos: Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban. *Nyelvtudományi Értesítő*, 1976, 92. sz.
- Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I-II*. Budapest, 1955.
- Kontra Miklós: *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 1990.
- Kontra Miklós: Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: Diószegi László szerk. *Magyarságkutatás 1995-96*, 113-123. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1996.
- Kossa János: *A mi nyelvünk*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1978.
- Kótyuk István: A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv. In: Győri-Nagy Sándor – Kelemen Janka szerk., *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I.*, 66-69. Budapest: Széchenyi Társaság – Pszicholingva Nyelviskola, 1991.
- Labov, William: A nyelv vizsgálata társadalmi összefüggésében. In: Pléh Terestyéni (szerk.): *Beszédaktus-kommunikáció-interakció*. Budapest, Tömegkommunikációs Központ, 1979.
- Lanstyák István: *A szlovákiai magyar nyelvváltozatok nyelvkörnyezeti és kontaktusnyelvi*

- vészeti kérdései. Kandidátusi értekezés. Pozsony, kézirat, 1993.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1997.
- Melich János: *Nyelvünk szláv jövevényszavai*. Budapest, 1910.
- Országh László: Angol eredetű elemek a magyar szókészletben. *NyudÉrt*, 1977., 93. sz.
- Poplack, S.: Variation theory and language contact: concepts, methods and data. In: Preston, D. R. ed. *American Dialect Research*, 251–286. Amsterdam, John Benjamins, 1993.
- Szathmári István: Nyelvi változások – nyelvi norma. In: Kiss Jenő és Szűts László szerk. *A magyar nyelv rétegződése*, 38–49. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- Szathmári István: Az irodalmi nyelv. In: Dr. Sipos Lajos főszerk., *Pannon enciklopédia*. Magyar nyelv és irodalom, 133–135. Budapest, Dunakanyar 2000 Könyvkiadó, 1997.
- Sankoff, G.: A Quantitative Paradigm for the Study of Communicative Competence. In: Bauman and Sherzer (ed.): *Explorations in the Ethnography of Speaking*. London, Cambridge University Press, 1974.
- Trudgill, Peter: *Bevezetés a nyelv és a társadalom tanulmányozásába*. Szeged, JGYTF Kiadó, 1997.
- Vargha András: *MEDIT felhasználói füzet*. Budapest, a szerző kiadása, 1996.
- Vargha András: *MiniStat 2.6 verzió. Felhasználói füzet*. Budapest, ELTE Általános Pszichológiai Tanszék 1998.
- Wardhaugh, Ronald: *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris–Századvég, 1995.

